

Om extremunderhållningens kulturhistoria

Maratondanserna i början av trettioalet, under den stora depressionen i USA, utvecklades till ett slags offentligt spektakel som sades ge de arbetslösa dels en möjlighet att dansa bort sina bekymmer, dels chansen att vinna priser på mellan 1.000 och 5.000 amerikanska dollar. För de flesta maratondansarna var löftet om mat och övernattning ett tillräckligt motiv för att ställa upp. Man dansade ofta i dagar, ibland i veckor. Rekordet i maratondans sägs ligga på 5.148 timmar och 28,5 minuter. Relationen mellan dansande och vila kunde vara en timme dans och femton minuters vila. Egentligen handade det inte heller om dans i strikt mening. Man hasade sig fram till melodier i långsamt tempo. Två deltagarna dansade bokstavligen ihjäl sig på dansgolvet och efter flera försök från myndigheternas sida att stänga maratondanserna på grund av hälsoriskerna blev dansmaratontillställningarna i början av 1940-talet förbjudna i de flesta amerikanska delstater.

Det som vad gällde maratondanserna började som en fluga någon gång på tjugotalet blev småningom en affärsverksamhet som pågick i flera decennier. Antalet deltagare i maratondanserna sägs ha uppgått till sammanlagt ungefär 20.000. Publiken som kunde räknas i miljoner bestod, påstår dansmaratohistorikern Frank M. Calabria, övervägande av kvinnor. Enligt Calabria utgjorde danserna ett slags den fattiges nattklubb. Maratondanserna var show businessens lägsta form, ett slags 'underhållning' som lånade element från vaudeville, burlesk, nattklubbar och idrottstävlingar. Det kanske mest oroande draget vad gäller maratondanserna var enligt Calabria att de visade upp den moderna amerikanska människan som en dansande robot eller automat.

Om man ser på dessa dansmaratontävlingar som ett exempel på människans mörkare sidor vad gäller så kallad underhållning kan man, med maratondanserna som en viktig nedslagspunkt i historien, göra ett försök att teckna konturerna till något som kunde kallas extremunderhållningens kulturhistoria. Extremunderhållningens historiska rottrådar kan sökas långt tillbaka i tiden, bland annat i antikens gladiatorspel och tillhörande hetsningar av djur. Från antikens grymma gladiatorspel går det en linje till senare tiders intresse för djurhetsning, boxning, tjurfäktning, tuffäktning, hundkamper. Ännu så pass sent som under 1700-talet var, för att ta ett geografiskt ganska närliggande exempel, djurhetsning ett kungligt nöje i Sverige. På södra Djurgården i Stockholm hölls lejon och björnar i fångenskap och de fick utkämpa en strid på liv och död till hovets förtjusning. Området framför Nordiska

muséet där 'underhållningen' skedde kallas fortfarande i dag för Lejonslätten. Nordväst om muséet låg den så kallade "Leijon-kuhlan", där alltså lejonen förvarades. Den som har sett den fina mexikanska filmen *Amores perros* (2000) vet att kamper på liv och död mellan hundar fortfarande utövas i den mexikanska huvudstadens slumråden. Liknande tävlingar förekommer självfallet på många andra orter världen över. Tjurfäktningar är fortfarande tillåtna i många länder, också inom EU.

Ett annat exempel på en bisarr 'sport' som kan föra tankarna dels till antikens gladiatorspel och dels till Tarzan-äventyr utgörs av den amerikanska dokusåpan *Man vs. Beast*. Vinnaren av sprinterloppet på 200 meter för herrar i Aten-OS, Shawn Crawford, i dokusåpan kallad *Cheeta-Man*, deltog för ett och ett halvt år sedan i såpan, där han sprang ikapp med en giraff (som han besegrade) och en zebra (som han förlorade mot).

Maratondanser var inte den enda populära extremsporten under "det glada tjugotalet". En annan mycket spektakulär 'idrottsgren' utgjordes av flaggstångssittande, det vill säga konsten att så länge som möjligt sitta på en liten avsats i toppen på en flaggstång. Flugan startades av en stuntman i Hollywood vid namn Alvin Kelly, kallad 'Shipwreck Kelly', som år 1924 satt på en stång i 13 timmar och 13 minuter. Rekordet slogs med jämna mellanrum. En man satt i 12 dagar, en annan i 17 och en tredje i 21 dagar. Men 'Shipwreck Kelly' ville ha tillbaka sitt rekord och satt 49 dagar på en flaggstång i Atlantic City i New Jersey inför 20.000 beundrande åskådare. Flaggstångssittandet föll dock ur modet omkring år 1929, alltså ungefär samtidigt som den stora depressionen satte in.

Att maratondanserna också måste ses som ett uttryck för viktiga tendenser i det moderna, kapitalistiska och urbana samhället är ganska ofrånkomligt. Maratondansandet tycks ju – liksom Charlie Chaplins *Moderna tider* - på sitt sätt uttrycka någonting av de jojobörelser som livet i det urbana, oroliga, moderna samhället erbjuder människorna, ett liv där, för att citera Marx, "allt som är fast förflyktigas". Ett exempel på det obeständiga i tiden är den cirkulation vad gäller yrken som var vanlig vid den här tiden. Syn för sägen bär även författaren till pjäsen *Maratondansen*, Horace McCoy. Hans yrkesverksamma liv utgjorde ett veritabelt gatlopp mellan olika anställningar: som barn var han tidningsutdelare, senare jobbade han bland annat som handelsresande i flera olika delstater, han var taxichaufför i New Orleans och Dallas, stridsflygare i Frankrike under första världskriget, journalist och sportreporter, grundare av en teater i Dallas, fruktplockare i Kalifornien, bartender, livvakt åt en politiker, fackligt aktiv etc.

En av erans största kvinnliga kändisar, Amelia Earhart, prövade 28 olika jobb innan hon som omkring trettioåring började ägna sig åt flygning. Hon blev aviatrix, alltså kvinnlig flygare. 1928 flög hon över

Atlanten och satte senare en hel mängd andra flygrekord. Men hon sägs inte ha varit någon särskilt framstående pilot. Det intressanta med henne – något som analyserats av socialpsykologen Johan Asplund – är att hon genom att vänta kom i takt med tiden. Hon kunde fånga tillfället i flykten och bli kändis. Men 1937 försvann hon spårlöst över Stilla Havet. Försvinnandet bidrog självfallet ytterligare till att späda på myten om Amelia Earhart.

Maratondanser och flaggstångssittande påminner starkt om någonting som de senaste åren, i den snabba omsvängning mot ett alltmer globaliserat, ett allt starkare medialiserat och ett alltmer datoriserat samhälle som vi är mitt inne i, har expanderat med en nästan exempellös snabbhet och omfattning: de så kallade dokusåporna i tv. Dessa dokusåpor håller numera på att i kanal efter kanal ta över tiden och uppmärksamheten från andra program, dokusåpor där okända, vanliga människor, folk från gatan, får tävla mot varandra eller annars bara får visa upp sig och sina 'färdigheter' i olika spännande, tävlingsinriktade eller rätt och slätt komprometterande situationer. Endel av dokusåporna kallas numera också förnedrings-tv, shower där en central poäng utgörs av att deltagarna fysiskt och/eller psykiskt utsätts för extrem stress och obehag av olika slag. Den finländska mediaforskaren Veijo Hietala säger att dokusåpor av detta slag erbjuder tittaren ett slags känslomässig drog, i form av starka känslor, som kärlek, hat, gråt, skratt och skam, vilka programmet serverar tittaren som korta, snabba, intensiva känslotoppar eller -injektioner som får tittaren att fastna i dessa program. Det har vad gäller kulturutbudet, menar Hietala, skett en snabb mentalitetsmässig omsvängning som började någon gång på 1980-talet och som innebär att hela kulturen har blivit mycket starkt känslobaserad och förvandlats till ett spektakel.

Vilken är då dessa dokusåpor kulturhistoria? När startade alltsammans? Ungefär samtidigt som maratondanserna pågick för högttryck i de amerikanska storstäderna uppfanns också en ny form av radiounderhållning, ett nytt slags radiodrama, som kom att kallas soap opera. Namnet kommer sig av att a) programmen som gick ut på dagtid i radion riktade in sig på hemmafruar och därför i pauserna innehåll reklam för tvättmedel (soap = tvål) och b) de invecklade förvecklingarna, de många karaktärerna som var inblandade samt de stora känslorna som kom i svall kunde ge lyssnaren en ironisk association till 'opera'. Därav namnet på genren, såpopera.

I och med tv-serier som de amerikanska *Dallas*, *Dynasty* och *Falcon Crest* samt den brittiska serien *Arvingarna* slog såpoperan som form igenom med besked i det mest kraftfulla massmediet. Vi talar här om slutet av sjuttioalet och hela åttiotalet som den klassiska fiktiva såpoperas storhetstid.

Men det finns andra historiska förebilder vad gäller dagens dokusåpor. En viktig sådan är tv-programmet *Dolda kameran* (*Candid Camera*) som funnits med nästan ända sedan tv:ns allra tidigaste barndom. Programformen som startade i radio 1947 och bara ett år senare lanserades i tv innehåller ett slags märkliga, nästan om cinema verité eller kulturdokumentärprogram påminnande effekter – just detta som den franske filosofen Jean Baudrillard påpekat utgör en särskild fascination för människan, nämligen en passion att ”gripa tag om verkligheten levande”, att kapa åt oss det verkliga och göra det till någonting som vi kan hålla kvar, som ett ting.

En viktig milstolpe i dokusåporernas eller verklighets-tv:s historia utgörs av programmet *An American Family* som sändes 1973. Programmet gav en helt annan syn på det amerikanska än den vi som tittare på Hollywood-underhållning på film och i tv var vana vid. En amerikansk familj, familjen Loud, boende i Santa Barbara i Kalifornien, öppnade sitt hem och sina liv under sju månader för producenten Craig Gilbert som filmade 300 timmar av familjens liv och leverne. Av dessa användes sedan 12 timmar i tv-serien. Tio miljoner amerikaner följde med hur familjens föräldrar skilde sig och en av sönerna ’kom ut’ som homosexuell. Senare har familjen klagat över att det material som valdes ut gav en felaktig bild av familjen. Någon dokusåpa av det slag som görs i dag handlade det dock inte om. Mer ett slags dokumentärprogramserie där överraskningmomentet var stort och regin av de deltagande möjligast liten.

Andra viktiga föregångare till dagens dokusåpor är program där man får följa poliser (*Police-TV*) respektive räddningspersonal (*Call 911*) live i deras arbete, men ofta med inslag av dramatiseringar gjorda i efterhand.

I global kapitalismens era håller gränserna mellan det verkliga och det fiktiva alltmer på att suddas ut. Enligt kulturforskare som Marc Augé och Jean Baudrillard befinner vi oss redan i en värld där gränsen mellan de två områdena inte längre går att upprätthålla utan helt har suddats ut. Augé säger att vi numera lever i en epok där också de gamla, stora berättelserna, om kristendom, modernitet och revolutioner, har förvandlats till fiktion. När allt fiktioniseras har den enskildas fantasi ingen annat arbetsmaterial än fiktioner. Därmed kommer också enligt Augé det enskilda jaget att alltmer uppslukas av den fiktiva bilden som representerar både den kollektiva fantasin och fiktionen. På samma gång försvinner både historien och den enskilda författaren. Televisionen är enligt Augé den plats där denna förändring märks tydligast. Televisionen bombarderar oss oupphörligt med bilder. Bildernas allestädesnärvaro gör oss till passiva tittare som drivs av en obestämd känsla av skuld. Vi

förflyttas till ett globalt lektrum eller en spegelsal vars innehåll bestäms av knappen på fjärrkontrollen.

Det är i en sådan värld som berättelser om prinsessan Dianas död, döden i direktsändning från en Formel 1-tävling, mordet på Anna Lindh, församlingsmelodramat i Knutby och Matti Nykänens psykiska obalans blir kontinuerligt stoff i media. Det är nervkittlande, påfrestande, upphetsande. En man som jobbade med tv-programmet *Robinson* i Danmark ska ha påpekat att om tittarna vill se tio personer hoppa från ett plan där det bara finns nio fallskärmar - då har man ett tv-program. Kanske är uttalandet bara en vandringshistoria, men det säger någonting centralt om det stämningsläge som råder i den här typen av aktivitet och i vårt samhälle. Och dokusåpa-boomen visar inga tecken att avmattas, tvärtom. Även om dokusåpan som form knappast kan kallas en stor berättelse är det ändå en berättelsetyp som både i tv och övriga media i dag tycks upplevas som allt centralare. Kanske är det så att ingen annan typ av berättelse passar dagens globalkapitalism lika bra som just dokusåpan.

Man kan fråga sig om rädslan och obehaget som många känner inför dokusåpornas värld handlar om det som brukar kallas moralisk panik. Kanske är dokusåporna inte så farliga som många föreställer sig? Enligt tv-forskaren Minna Aslama ser den yngre generationen programmen som ett spel, där man bygger upp olika sanningar och identiteter, en arena där man kan leka med olika roller. Kanske handlar det just om en spegel som folk behöver för att kunna orientera sig, se efter hur man ska bete sig i detta samhälle för att bli 'framgångsrik'. En amerikansk undersökning av tittaråsikter om dokusåpor påpekar att en central motivering till varför folk tittar på såpor är att de är intresserade av status. I dokusåpans värld kan den vanliga människan blir stjärna, kändis, rik och berömd. Detta är alltså vad vi i dagens värld förväntas tycka är viktigt och värt att eftersträva. Men frågan är: vem är det som säger att det är så? Vi själva eller någon som försöker manipulera oss?

Sven-Erik Klinkmann